

Türkmenistanyň Adalat ministrliği
tarapyndan 2012-nji ýylyň 7-nji
sentýabrynda 665 san bilen bellige
alyndy

Türkmenistanyň Maliýe ministriniň
2012-nji ýylyň 10-njy awgustyndaky
№ 93-Ö buýrugy bilen tassyklandy

Döwlet býujet edaralary üçin maliýe hasabatlylygynyň milli standarty 9

„ESASY SERIŞDELER“

(Türkmenistanyň Maliýe ministriniň 2014-nji ýylyň 19-njy martynda çykaran 32-Ö belgili buýrugy bilen tassyklanylýan we Türkmenistanyň Adalat ministrliği tarapyndan 2014-nji ýylyň 2-nji aprelinde 746 san bilen bellige alnan üýtgetmeleri we goşmaçalary hasaba almak bilen)

Mazmuny

Bölmeleriň №

Umumy düzgünler.....	1-7
Kesgitlemeler.....	8
Ykrar etmek.....	9-11
Ilkibaşda baha bermek.....	12-23
Ykrar edilenden soň baha bermek.....	24-41
Ulanýş tutumy.....	42-52
Ykrar etmegi bes etmek.....	53-54
Maglumaty açmak.....	55-58
Güýje girýän senesi.....	59

UMUMY DÜZGÜNLER

1. Şu standartyň maksady esasy serişdeleri hasaba almagyň tertibini görkezmeke ybaratdyr. Esasy serişdeleri hasaba almakda aktiwleriň ykrar edilmeli wagty, olaryň balans gymmatyny we olar bilen baglanyşykly ykrar edilmäge degişli ulanyş tutumlaryny kesgitlemek, hasapdan öçürmek we çykyp gitmek esasy meseleler bolup durýar.

2. Buhgalterçilik hasaba alnyşynyň hasaplap ýazmak usulyň esasynda maliýe hasabatlylygyny düzýän we berýän edara esasy serişdeleri hasaba almak üçin şu standarty ulanmalydyr, şular muňa girmeyär:

döwlet býujet edaralary üçin maliýe hasabatlylygynyň beýleki milli standartlaryna laýyklykda, hasaba almagyň başga usulyň kabul edilen halatlary; we

miras alnan aktiwler. Şeýle-de bolsa, 55-58-nji bölümlerde bar bolan maglumatlary açmaga bildirilýän talaplar ykrar edilen miras alnan aktiwlere degişlilikde ulanylýar.

3. Şu standart esasy serişdeler, şol sanda aşakdakylar babatynda ulanylýar:

- a) ýörite harby enjamlar; we
- b) infrastruktura aktiwleri.

4. Şu standart şular babatynda ulanylmaýar:

a) oba hojalyk işine gatnaşygy bolan biologik aktiwler ("Oba hojalygy" MHMS-yna seret); we

b) mineral serişdeleri işlemäge, geologiýa-gözleg işlerine we gazylýp alynýan peýdaly magdanlary, nebiti, gazy we şoňa meňzeş gaýtadan döremeýän serişdeleri gazyp çykarmaga bolan hukuklar.

Emma, şu standart işi ösdürmek ýa-da saklamak üçin peýdalanylýan esasy serişdeler ýa 4 a) we 4 b) bölümlerinde beýan edilen, ýöne işden ýa-da aktiwlerden bölünip aýrylýan aktiwlere degişlilikde ulanylýar.

5. Şu standart edaradan medeni miras aktiwlerini ykrar etmegi talap etmeýär, tersine bolan ýagdaýynda olar esasy serişdeleri ykrar etmek üçin kesgitlemä we ölçeglere laýyk gelderdi. Eger edara medeni miras aktiwlerini barybir ykrar etse, onda şu standartyň maglumatlary açmaga bildirýän talaplaryny ulanmalydyr we şu standartyň baha bermek babatynda talaplaryny ulanyp biler (ýöne ulanmagy hökman däl).

6. Käbir aktiwler özüniň medeni, ekologiýa ýa-da taryhy ähmiýeti bilen bagly "medeni miras aktiwleri" hökmünde görkezilýär. Taryhy binalar we monumentler, arheologiýa gazuw işleriniň geçirilen ýerleri, goraghanalar we goralýan tebigy çäkler, şeýle hem sungat eserleri medeni miras aktiwlerine mysal bolup biler. Medeni miras aktiwleriniň belli bir häsiýetnamalary bolýar (bu häsiýetnamalar diňe şular ýaly aktiwlere mahsus bolman biler), şol sanda:

a) olaryň medeni, ekologiýa, aň-bilim we taryhy gymmatlygyny diňe bazar bahalaryna esaslanýan maliýe gymmaty bilen doly derejede görkezip bolmaz;

b) hukuk we/ýa-da kanunda bellenen borçnamalar ýerlemek ýoly bilen olaryň çykyp gitmegini gadagan edip ýa-da düýpli çäklendirip biler;

ç) köplenç ýagdaýda olar çalşyp bolýan zatlar däldir we olaryň gymmatlygy wagtyň geçmegi bilen, fiziki ýagdaýynyň ýaramazlaşan ýagdaýynda hem, ýokarlanyp biler; we

d) olaryň peýdaly ulanylýan möhletini bellemek kyn bolup biler, çünki ol käbir ýagdaýlarda birnäçä ýüz ýyllyklara deň bolup biler.

7. Käbir medeni miras aktiwleriň olaryň medeni gymmatlygyndan tapawutlanýan hyzmat mümkinçiligi bardyr, mysal üçin: gulluk jaýlary hökmünde peýdalanylýan taryhy bina. Şeýle ýagdaýlarda olar beýleki esasy serişdeleriň ykrar edilmeginiň esasynda ykrar edilip we baha berlip bilner. Beýleki medeni miras aktiwleriniň hyzmat etmek mümkinçiligi olaryň medeni häsiýetnamalary bilen çäklendirilendir, mysal üçin: monumentler we harabaçylyklar. Alternatiw hyzmat mümkinçiliginiň bolmagy baha bermegiň esasyň saýlanyp alynmagyna täsir edip biler.

KESGITLEMELER

8. Şu standartda aşakdaky adalgalar ulanylýar:

Esasy serişdeler – bu:

a) harytlary öndürmegiň ýa-da ibermegiň we hyzmatlary etmegiň barşynda, kärendä berlende ýa-da dolandyryş maksatlarynda peýdalanmak üçin niýetlenen;

b) bir ýyldan köp döwrüň dowamynda ulanylmagy göz önünde tutulýan;

ç) döwlet býujet edarasy üçin olaryň gymmatynyň iň az möçberi Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen möçberden az bolmadyk maddy aktiwlerdir.

Balans gymmaty – bu toplanan ulanyş tutumy we gymmaty gaçmakdan toplanan ýitgiler aýrylandan soň aktiwiniň hasabatda ykrar edilýän gymmatydyr.

Özüne düşýän gymmaty – aktiwiniň satyn alnan pursatynda ýa-da onuň gurulýan wagtynda tölenen pul serişdeleriniň ýa-da pul serişdeleriniň ekwiwalentleriniň pul möçberi ýa-da aktiwini satyn almak maksady bilen berlen başga bir öwezlik töleginiň adalatly gymmaty ýa-da, muny ulanyp bolýan ýagdaýynda, maliýe hasabatlylygynyň milli standartlarynyň anyk talaplaryna laýyklykda şunuň ýaly aktiw ilkibaşda ykrar edilen wagtynda görkezilen pul möçberi.

Ulanýş tutumy hasaplanylýan ululyk – aktiwiniň hakyky gymmaty ýa-da onuň galyndy gymmatyny aýyrmak bilen hakyky gymmatyny çalyşýan başga bir pul möçberi.

Adalatly gymmat – gowy habarly, şunuň ýaly amaly geçirmek isleýän garaşsyz taraplaryň arasynda geleşikler geçirilende aktiwini çalşyp bolýan ýa-da borçnama boýunça hasaplaşyklary geçirip bolýan pul möçberi.

Öwezi dolunýan gymmat – şu iki möçberiniň ulusy, ýagny, ýerlemek üçin çykdaýlary aýyrmak bilen, aktiwini adalatly gymmatynyň ýa-da ony peýdalanmakdan alynýan gymmatyň.

Aktiwiniň ýatyryş (galyndy) gymmaty – eger aktiw peýdaly ulanylýan möhletiniň ahyryna ýeten we peýdaly ulanylýan möhletiniň ahyry üçin häsiýetli bolan ýagdaýa baran bolsa, edaranyň ony çykyp gitmek üçin harajatlary aýyrmak bilen, aktiwini çykyp giden häzirki pursatynda alyp biljek hasaplama pul möçberidir.

Gymmaty gaçmakdan ýitgiler – aktiwiniň balans gymmatynyň onuň öwezi dolunýan gymmatyndan ýokary gelýän pul möçberi.

Esasy serişdeleriň ulanyş tutumy – aktiwiniň peýdaly ulanylýan möhletiniň dowamynda onuň gymmatynyň yzygiderli paýlanylmagy.

Peýdaly ulanylýan möhleti – bu:

a) belli bir döwür aralygy bolup, aktiwiniň onuň dowamynda edara tarapyndan peýdalanýlmagyna garaşylýar; ýa-da

b) edaranyň aktiwini peýdalanmakdan almagyna garaşylýan önümiň birlikleriniň ýa-da şoňa meňzeş birlikleriniň mukdary.

Alyş-çalyş amallary – olarda bir edara aktiwleri ýa-da hyzmatlary alýar ýa-da borçnamany üzýär, ýa beýleki edara bir zadyň ýerine ekwiwalent ululygy göni berýär (öni bilen, pul, harytlar, hyzmatlar ýa-da aktiwleri peýdalanmak görnüşinde).

Alyş-çalyş däl amallar – alyş-çalyş bolup durmaýan amallar. Alyş-çalyş däl amallarda edara beýleki edara ýerine takmynan deňeçer gymmatlygy göni

bermezden ondan gymmatlyklary alýar ýa-da ýerine takmynan deňeçer gymmatlygy almazdan beýleki edara gymmatlyklary berýär.

YKRAR ETMEK

9. Esasy serişdeleriň obýekti şu ýagdaýlarda aktiw hökmünde ykrar edilýär, haçan-da:

a) edaranyň geljekde şu aktiw bilen baglanyşykly ykdysady peýdalary ýa-da hyzmat mümkinçiligini almak ähtimallygy bar bolsa; we

b) aktiwiň özüne düşýän gymmatyna ýa-da adalatly gymmatyna ygtybarly baha berip bolýan bolsa.

10. Belli bir ýagdaýlarda aktiwiň umumy gymmatyny onuň düzüm böleklerine paýlamak we her bir bölegi aýratyn hasaba almak laýyk bolup biler. Bu aktiwiň düzüm bölekleriniň peýdaly ulanylýan möhletleri dürli-dürli bolanda ýa-da edara ykdysady peýdalary ýa-da hyzmat ediş mümkinçiligini dürli usullar bilen getirýän ýagdaýynda, şeýlelikde hem ulanyş tutumyny almagyň dürli ölçeglerini we usullaryny peýdalanmak zerurlygy ýüze çykýan mahalynda adalatlydyr. Mysal üçin, köçäniň özüni, desgalary, köçäniň gyrasyny we suw ganawlaryny, ýanýodalary, köprüleri we ýşyklandyryş desgalaryny, olaryň peýdaly ulanylýan möhletleriniň dürli-dürlüdiği sebäpli, köçe ulgamynyň içindäki aýratyn maddalar hökmünde hasaba almak zerur bolup biler. Edil şonuň ýaly, uçaryň korpussy we onuň hereketlendirijileri hem, eger olaryň peýdaly ulanylýan möhletleri dürli-dürli bolsa, aýratynlykda ulanyş tutumy alynýan aktiwler hökmünde hasaba alnyp bilner.

11. Esasy serişdeleriň obýektleri daşky gurşawyň howpsuzlygyny we goragyny üpjün etmek üçin hem satyn alnyp biler. Şunuň ýaly esasy serişdeleriň satyn alynmagy esasy serişdeleriň haýsydyr bir anyk obýektinden alynýan geljekki ykdysady peýdalary ýa-da hyzmat ediş mümkinçiligini artdyрмаýan hem bolsa, ol edara tarapyndan onuň beýleki aktiwlerinden geljekki ykdysady peýdalary ýa-da hyzmat ediş mümkinçiligini almak üçin zerur bolup biler. Şeýle ýagdaýlarda esasy serişdeleriň şu hili satyn alynmagy aktiwler hökmünde ykrar etmegiň talaplaryna laýyk gelýär, çünki olar edara degişli aktiwlerden bu obýektleriň alynmadyk halatynda alyp boljak peýdadan ýokary bolan geljekki ykdysady peýdalary ýa-da hyzmat ediş mümkinçiligini almaga mümkinçilik berýär. Emma şular ýaly aktiwler şeýle aktiwiň ýa-da degişli aktiwleriň netijeli balans gymmaty olary üznüksiz peýdalanmagyň we ahyrky çykyp gitmeginiň hasabyna edaranyň öwezini dolmagyna garaşýan umumy ykdysady peýdalaryndan ýa-da hyzmat ediş mümkinçiliginden ýokary bolmadyk derejede ykrar edilýär. Mysal üçin, ýangyn howpsuzlygynyň kadalary hassahanadan pürkujileriň täze ulgamyny oturtmagy talap edip biler. Bu kämilleşdirme aktiw hökmünde ykrar edilýär, sebäbi kadalara laýyklykda edara olar bolmasa işläp bilmez.

ILKIBAŞDA BAHHA BERMEK

12. Aktiw hökmünde ykrar edilmäge degişli esasy serişdeleriň obýektine ilkibaşda özüne düşýän gymmaty boýunça baha berilmelidir.

13. Eger aktiw mugt ýa-da görkezilen gymmaty boýunça alnan bolsa, onda onuň özüne düşýän gymmaty diýlip onuň satyn alnan senesindäki adalatly gymmaty ykrar edilýär.

14. Esasy serişdäniň özüne düşýän gymmaty import üçin paçlary we satyn almak üçin öwezi dolunmaýan salgytlary goşmak bilen, satyn alnan bahasyny we aktivi bellenen maksady boýunça peýdalanmaga ýaramly ýagdaýa getirmek üçin islendik göni harajatlary öz içine alýar; islendik söwda arzanlatmalary we ýeňillikleri satyn alnan bahasy hakyndaky şertnama baglaşylanda aýrylýar. Şular göni harajatlara mysal bolup durýar:

a) çäkleri taýýarlamak üçin hakyky harajatlar;

b) getirmek we düşürmek işleri üçin ilkibaşky harajatlar;

ç) oturtmak we gurnamak üçin harajatlar;

d) binagärleriň we inženerleriň hyzmatlary ýaly, hünärli hyzmatlar üçin harajatlar; we

e) aktivi söküp aýyrmak we ýer parçasyny olaryň baha berilýän ätiýaçlyk gory hökmünde ykrar edilýän derejesinde dikeltmek üçin hasaplama harajatlary.

15. Esasy serişdeleriň obýekti üçin tölegiň möhleti kadaly karz möhletinden artyk soňa süýşürilende pul bahasynyň ekwiwalenti onuň gymmaty bolup durýar; bu pul möçberi bilen tölegiň umumy möçberiniň arasyndaky tapawut karz möhletiniň dowamynda göterimler boýunça umumy çykdaýylar hökmünde ykrar edilýär, eger olar "Karzlar boýunça harajatlar" DBEMHMS-ynda beýan edilen, rugsat berlen alternatiw hasaba alşa laýyklykda maýalaşdyrylmaýan bolsa.

16. Dolandyryş ýa-da beýleki umumy çykdaýylar, eger olar aktiviň satyn alynmagyna ýa-da ony iş ýagdaýyna getirmäge gönüden-göni degişli edilip bilinmeýän bolsa, esasy serişdäniň özüne düşýän gymmatynyň bölegi bolup durmaýar. Edil şonuň ýaly, başlangyç we soňa meňzeş harajatlar hem, eger olar aktivi iş ýagdaýyna getirmek üçin zerur bolmasa, aktiviň özüne düşýän gymmatynyň bölegi bolup durmaýar. Aktiviň bellenen öndürilijilik derejesine ýetilýänçä çekilen ilkibaşky amal ýitgileri çykdaýylar hökmünde ykrar edilýär.

17. Öz güýçleri bilen döredilen aktiviň özüne düşýän gymmaty satyn alnan aktiw babatynda ulanylýan şol bir ýörelgelerden peýdalanmak bilen kesgitlenýär. Eger edara soňa meňzeş aktiwleri adaty hojalyk işiniň barşynda ýerlemek üçin döredýän bolsa, onda aktiviň özüne düşýän gymmaty, düzgün bolşy ýaly, ýerlemek üçin öndürilen aktiwleriň özüne düşýän gymmaty ýalydyr ("Ätiýaçlyklar" DBEMHMS-y). Şonuň üçin şular ýaly aktiwleriň özüne düşýän gymmaty kesgitlenende islendik içerki peýda aýrylýar. Edil şonuň ýaly, öz güýçleri bilen aktiw döredilende amala aşyrylan, materiallaryň, zähmetiň ýa-da beýleki serişdeleriň ölçegden artyk harçlanan islendik möçberi aktiviň özüne düşýän gymmatyna goşulmaýar.

18. Esasy serişdeleriň obýekti beýleki aktiviň ýerine ýa-da bölekleyin ýerine alnyp bilner. Şunuň ýaly obýektiň gymmatyna alnan aktiviň berlen aktiviň adalatly gymmatyna ekwiwalent bolan, berlen islendik serişdeleriniň ýa-da pul

serişdeleriniň ekwiwalentleriniň möçberinde düzediş girizilen adalatly gymmaty boýunça baha berilýär.

19. Esasy serişdeleriň obýekti işiň şol bir ugurda deň maksady bolan ýa-da bir deň adalatly gymmaty bolan meňzeş aktiwe çalşylyp bilner. Esasy serişdeleriň aktiwi şoňa meňzeş aktiwe gatnaşma paýynyň ýerine hem satylyp bilner. Iki ýagdaýda hem amallardan hiç hili peýda ýa-da ýitgi ykrar edilmeyär. Onuň ýerine täze aktiwiň gymmaty hökmünde berlen aktiwiň balans gymmaty ykrar eilýär. Emma, alnan aktiwiň adalatly gymmaty berlen aktiwiň gymmatynyň gaçandygyny görkezip biler. Şeýle ýagdaýlarda berlen aktiwiň gymmaty peselýär we bu peselen gymmat hem täze aktiwe berilýär. Eger pul serişdeleri ýaly beýleki aktiwler salyşyk amalyň bölegi hökmünde goşulan bolsa, bu çalyşyk maddalarynyň dürli gymmatynyň bardygyny görkezip biler.

Soňky çykdaýylar

20. Esasy serişdeleriň ykrar edilen obýektine degişli soňky çykdaýylar, eger aktiwiň peýdaly ulanylmaly möhletiniň dowamynda edara tarapyndan bar bolan aktiwiň öndürjiliginiň has soňky hasaplanan derejesinden ýokary bolan geljekki ykdysady peýdalaryň ýa-da hyzmat ediş mümkinçiliginiň alynmagy ähtimal bolsa, balans gymmatyna goşulmalydyr. Beýleki soňky çykdaýylaryň ählisi olaryň geçirilen döwründe çykdaýylar hökmünde ykrar edilmelidir.

21. Geljekki ykdysady peýdalaryň ýa-da hyzmat ediş mümkinçiliginiň artmagyna getirýän gowulandyrmalaryň mysallary şulardan ybaratdyr:

a) onuň öndürjiligini ýokarlandyrmagy goşmak bilen, enjamyň peýdaly ulanylýan möhletini artdyrmak üçin ony modifikasiýa etmek;

b) önümçiligiň hilini düýpli gowulandyrmak üçin enjamlaryň böleklerini döwrebaplaşdyrmak; we

ç) amal çykdaýylarynyň soňky hasaplanan derejesini düýpli peseltmäge mümkinçilik berýän täze önümçilik ýagdaýlaryny kabul etmek.

22. Esasy serişdelere hyzmat etmek ýa-da olary düýpli abatlamak üçin harajatlar çykdaýy bolup durýar, sebäbi olar aktiwiň öndürjiliginiň has soňky hasaplanan derejesini ýokarlandyрмаýar-da, oňki derejesine dikeldýär.

23. Käbir esasy serişdeleriň iri düzüm bölekleri zygiderli wagt aralygyndan soň çalşylymagyny talap edip biler. Mysal üçin, ýol birnäçe ýyl geçenden soň täzedan asfalt düşelmegini talap edip biler; peç birnäçä sagat peýdalanylandan soň futerowkanyň çalşylymagyny talap edip biler ýa-da bolmasa uçaryň oturgyçlar we aşhana ýaly içerki enjamlary uçaryň korpusynyň peýdaly ulanylýan möhletiniň dowamynda birnäçe gezek çalşylymagyny talap edip biler. Düzüm bölekleri aýratyn aktiwler hökmünde hasaba alynýar, sebäbi olaryň peýdaly ulanylýan möhleti olaryň degişli bolan esasy serişdeleriniň peýdaly ulanylýan möhletlerinden tapawutlanýar. Şonuň üçin 9-njy bölümde görkezilen ykrar etme ölçegleriniň berjaý edilen şertinde, düzüm böleklerini çalyşmak ýa-da täzelemek üçin amala aşyrylan çykdaýylar aýratyn aktiwiň satyn alynmagy hökmünde hasaba alynýar, çalyşlan aktiw bolsa hasapdan oçürilýär.

YKRAR EDILENDEN SOŇ BAHА BERMEK

24. İlkibaşda ykrar edilenden soň esasy serişdäni aktiw hökmünde hasaba almak, toplanan ulanyş tutumyny we gymmatynyň gaçmagy sebäpli toplanan islendik ýitgileri aýyrmak bilen, onuň özüne düşýän gymmaty boýunça geçirilýär.

25. İlkibaşda ykrar edilenden soň edara esasy serişdeleriň ähli obýektlerine soňundan baha bermegi şu iki modeliň biri boýunça, ýagny:

hakyky harajatlar boýunça hasaba alyş modeli;

gaýtadan baha berlen gymmat boýunça hasaba alyş modeli boýunça amala aşyrylar we saýlanyp alnan hasaba alyş modelini esasy serişdeleriň ähli derejesine degişlilikde ulanmaga borçlydyr.

26. Kābir aktiwler üçin, şol aktiwler boýunça bazar amallarynyň ýokdugy sebäpli, bazar gymmatyny kesgitlemek kyn bolýar. Aýry-aýry edaralarda şeýle aktiwler köp möçberde bolup biler.

27. Esasy serişdeleriň obýektiniň özüne mahsus häsiýeti we şunuň ýaly aktiwleriň tutuş hereket edýän edaradan aýratynlykda seýrek satylýandygy sebäpli, bazar görkezijileriniň bolmadyk şertlerinde hakyky harajatlar boýunça hasaba alyş modelini ulanmak maslahat berilýär.

28. Hakyky harajatlar boýunça hasaba alyş modeline laýyklykda, edara esasy serişdeleriň obýektiniň gymmatyny, toplanan ulanyş tutumlarynyň we gymmaty gaçmakdan çekilen ýitgileriň ähli pul möçberlerini aýyrmak bilen, onuň özüne düşýän gymmaty boýunça hasaba almalydyr.

29. Hakyky harajatlar boýunça hasaba alyş modelini saýlap alan edara esasy serişdeleriň obýektinde ýa-da obýektler toparynda gymmaty gaçmak ýagdaýynyň bardygyny kesgitlemek maksady bilen, her bir hasabat döwrüniň ahyrynda, pul däl serişdeleri emele getirýän aktiwler we pul serişdelerini emele getirýän aktiwler üçin, degişlilikde, "Pul däl serişdeleri emele getirýän aktiwleriň gymmatynyň gaçmagy" DBEMHMS-ynda we "Aktiwleriň gymmatynyň gaçmagy" MHMS-ynda göz önünde tutulan çäreleri görmäge borçlydyr.

30. Gaýtadan baha berlen gymmat boýunça hasaba alyş modeline laýyklykda, adalatly gymmatyna dogry baha berip bolýan esasy serişdeleriň obýekti, toplanan ulanyş tutumlarynyň we gymmaty gaçmakdan çekilen ýitgileriň ähli pul möçberlerini aýyrmak bilen, onuň gaýtadan baha berlen senesindäki adalatly gymmatyna deň bolan gaýtadan baha berlen ululyk boýunça hasaba alynmaga degişlidir. Gaýtadan baha bermek, balans gymmatynyň hasabat senesindäki ýagdaýa görä adalatly gymmat peýdalanylanda kesgitlenilýän gymmatdan düýpli tapawudynyň bolmagyndan gaça durmak üçin, ýeterlik derejede yzygiderli geçirilmelidir.

31. Binalaryň adalatly gymmaty, düzgün bolşy ýaly, bazar görkezijileriniň esasynda, adatça hünärli baha kesijiler tarapyndan amala aşyrylýan baha bermek ýoly bilen kesgitlenilýär. Maşynlaryň we enjamlaryň adalatly gymmaty adatça baha bermek ýoly bilen kesgitlenilýän bazar gymmaty bolup durýar.

32. Gaýtadan baha bermegi geçirmegiň ýygylgy esasy serişdeleriň gaýtadan baha bermäge degişli obýektleriniň bazar gymmatynyň üýtgeýşine baglydyr. Eger

gaýtadan baha berlen aktiwiniň bazar gymmaty onuň balans gymmatyndan düýpli tapawutlanýan bolsa, goşmaça gaýtadan baha bermek zerurdyr. Esasy serişdeleriň käbir obýektleriniň adalatly gymmaty degerli we ýygy-ýygydan üýtgäp durýar, şonuň üçin olara her ýylda gaýtadan baha bermek talap edilýär. Esasy serişdeleriň adalatly gymmaty ujypsyz üýtgeýän obýektleri üçin şunuň ýaly ýygy-ýygydan baha bermek talap edilmeýär. Onuň ýerine maddalara gaýtadan baha bermegi her üç ýa-da baş ýylda bir gezek geçirmek ýeterlikdir.

33. Esasy serişdeleriň obýektine gaýtadan baha berlende bahalandyrylan senedäki ýagdaýa görä toplanan islendik ulanyş tutumy:

a) ýa-da gaýtadan baha berlenden soň aktiwiniň balans gymmaty onuň gaýtadan baha berlen gymmatyna deň bolar ýaly görnüşde, aktiwiniň jemi balans gymmatynyň üýtgeýişine barabarlykda gaýtadan hasaplanýar. Bu usul köplenç aktiwe ulanyş tutumy tutulan çalyşma gymmatyny indeksirmek ýoly bilen gaýtadan baha berlende peýdalanylýar;

b) ýa-da jemi balans gymmatyndan aýrylýar, arassa pul möçberi bolsa aktiwiniň gaýtadan baha berlen gymmatyna çenli gaýtadan hasaplanýar. Mysal üçin, bu usul köplenç adalatly gymmaty boýunça gaýtadan baha berlen binalar babatynda ulanylýar.

34. Esasy serişdeleriň obýektine gaýtadan baha berlende esasy serişdeleriň şu aktiwe degişli bolan ähli derejesine gaýtadan baha berilýär.

35. Esasy serişdeleriň derejesi – bu häsiýeti we kärhananyň işinde peýdalanylyşy boýunça meňzeş aktiwleriň toparydyr. Aýry-äýry derejelere mysallar şulardan ybaratdyr:

- binalar we desgalar;
- maşynlar we enjamlar;
- ulag serişdeleri;
- edara jaýynyň enjamlary;
- beýleki esasy serişdeler.

36. Esasy serişdeleriň bir derejesiniň içinde maddalara baha bermek, aktiwlere saýlap baha bermegi aradan aýyrmak we maliýe hasabatlylygynda hakyky harajatlar bilen dürli senelerdäki gymmatlyklaryň garyşmasy bolan pul möçberleriniň görkezilmeginden gaça durmak maksady bilen, bir wagtda geçirilýär. Emma, aktiwleriň derejesine, aktiwleriň şu derejesine gaýtadan baha bermek gysga wagtyň dowamynda tamamlanan şertinde, üýtgäp durýan tertip boýunça bahalandyrylyp bilner.

37. Eger-de gaýtadan baha bermegiň netijesinde aktiwiniň balans gymmaty ýokarlanýan bolsa, onda şeýle ýokarlanmanyň möçberi „gaýtadan baha berlende gymmatyň ýokarlanmagy“ diýen at bilen gönüden-göni arassa aktiwleriň/maýanyň kreditine degişli edilmelidir. Ýöne gaýtadan baha bermek bilen baglanyşykly ýokarlanma aktiwleriň şol bir derejesiniň gymmatynyň ozal çykdaýy hökmünde ykrar edilen peselen möçberini dikeldýän derejede girdeji hökmünde ykrar edilmelidir.

38. Eger-de gaýtadan baha bermegiň netijesinde aktiwleriň derejesiniň balans gymmaty peselýän bolsa, onda şunuň ýaly peselen möçber çykdaýy hökmünde ykrar edilmäge degişlidir. Emma gaýtadan baha bermek bilen baglanyşykly

peselme „gaýtadan bahalandyrylanda gymmatyň ýokarlanmagy“ ady bilen aktiwleriň şol bir derejesi babatynda gymmatyň artan hasabynda bar bolan karz tapawudynyň çäklerinde arassa aktiwleriň/maýanyň hasabyna gönüden-göni debete ýazylmalydyr.

39. Esasy serişdeleriň aktiwleriniň bir derejesiniň içindäki aýry-aýry aktiwlere degişli bolan gymmatyň ýokarlanmagy we peselmegi şol derejäniň içinde özara hasaplaşylymalydyr, ýöne aktiwleriň beýleki derejelerine degişli aktiwler bilen özara hasaplaşyk geçirilmeli däldir.

40. Arassa aktiwlere goşulan, gaýtadan baha bermekden gymmatyň ýokarlanan möçberiniň bir bölegi ýa-da ählisi gönüden-göni toplanan peýda ýa-da ýokarlanma ýüze çykanda ýetmezçilige geçirilip bilner. Esasy serişdeleriň şu hili ýokarlanmasy degişli bolan aktiwleriniň bir derejesiniň içindäki aýry-aýry aktiwleriň käbiri ýa-da ählisi hasapdan öçürilende ýa-da çykyp gidende gymmatyň bölekleyin ýa-da doly ýokarlanmagy bolup biler. Emma, ýokarlanmanyň bir bölegi aktiwleriň edara tarapyndan peýdalanylyşyna görä hem alnyp biler; şeýle ýagdaýda alnan ýokarlanmanyň pul möçberi aktiwleriň gaýtadan baha berlen balans gymmatyna esaslanýan ulanyş tutumy bilen olaryň ilkibaşky gymmatyna esaslanýan ulanyş tutumynyň arasyndaky tapawuda deňdir. Gymmatyň ýokarlanmagy hasabyndan toplanan peýdalar we ýetmezçilikler hasabyna geçirmek girdejiler we çykdaýylar hakynda hasabatnyň üstünden amala aşyrylmaýar.

41. Esasy serişdelere gaýtadan baha bermegiň peýdadan alynýan salgytlara edýän täsirini, eger ol bar bolsa, görkezmek boýunça gollanma „Peýdadan alynýan salgytlar“ täjirçilik kärhanalary üçin maliýe hasabatlylygynyň milli standartynda berilýär.

ULANYŞ TUTUMY

42. Esasy serişdeleriň obýektiniň ulanyş tutumy alynýan gymmaty onuň peýdaly ulanylýan möhletiniň dowamynda zygyderli esasyda paýlanmalydyr. Ulanyş tutumyny almagyň peýdalanylýan usuly edara tarapyndan aktiwden alynýan ykdysady peýdalaryň ýa-da hyzmat ediş mümkinçiliginiň sarp edilişiniň çyzgydyny görkezmelidir. Her döwür üçin ulanyş geçirimleri, eger olar beýleki aktiwniň balans gymmatyna goşulmaýan bolsa, çykdaýy hökmünde ykrar edilmelidir.

43. Aktiwniň peýdaly ulanylýan möhleti kesgitlenende aşakda görkezilýän ýagdaýlaryň ählisi hasaba alynmalydyr:

a) aktiwniň edara tarapyndan peýdalanylýan garaşylýan derejesi. Peýdalanma derejesine aktiwniň garaşylýan kuwwatlylygyndan ýa-da fiziki öndürijiliginden ugur alnyp baha berilýär;

b) bu aktiwniň peýdalanylýan göz önünde tutulýan çalşyklarynyň sany ýaly önümçilik ýagdaýlaryna bagly bolan garaşylýan fiziki könelme derejesi we edaranyň aktiwniň boş duran wagtlarynda abatlamak, hyzmat etmek, şeýle hem ony saklamak we hyzmat etmek boýunça maksatnamasy;

ç) önümçilikde geçirilen üýtgetmeleriň we kämilleşdirmeleriň netijesinde ýa-da aktiwiniň öndürýän önümlerine ýa hyzmatlaryna bazar isleginiň üýtgemeginiň netijesinde ýüze çykýan tehniki taýdan könelme; we

d) aktiwini peýdalanmakda degişli kärendäniň tamamlanýan senesi ýaly hukuk ýa-da şoňa meňzeş çäklendirmeler.

44. Ulanyş tutumyny hasaplap ýazmak aktiwiniň boş duran ýa-da aktiwiniň işjeň peýdalanylmagy bes edilen halatynda bes edilmeýär, aktiwden ulanyş tutumlarynyň doly alnan ýagdaýy muňa girmeýär. Şeýle-de bolsa, aktiwini peýdalanmagyň esasynda ulanyş tutumyny hasaplap ýazmak usuly ulanylanda ulanyş tutumynyň pul möçberi, eger aktiw önümçilik işine gatnaşmaýan bolsa, nola deň bolar.

45. Aktiwini peýdaly ulanylýan möhleti aktiwiniň edara üçin çak edilýän peýdalylygy nukdaýnazaryndan ugur alnyp kesgitlenýär. Edaranyň aktiwleri dolandyrmak boýunça syýasaty aktiwini belli bir wagtdan ýa-da aktiwde jemlenen geljekki ykdysady peýdanyň belli bir bölegi sarp edilenden soň çykyp gitmegini göz önünde tutup biler. Şeýlelikde, aktiwini peýdaly ulanylýan möhleti onuň ykdysady taýdan gulluk etmeli möhletinden gysga bolup biler.

Döwlet býujet edaralary üçin esasy serişdeleriň her bir derejesiniň peýdaly ulanylmaly aňryçäk möhleti Türkmenistanyň Ministrler Kabineti tarapyndan bellenilýär we onuň bilen ylalaşylyp, oňa gaýtadan seredilýär.

46. Aktiwini ulanyş tutumlarynyň ululygy onuň ýatyryş gymmaty aýrylandan soň kesgitlenýär we bu aktiwini peýdaly ulanylýan möhletiniň dowamynda gyradeň üzülmäge degişlidir.

47. Aktiwini peýdaly ulanylýan möhletiniň dowamynda onuň ulanyş tutumy alynýan gymmatyny zygiderli paýlamak üçin hasaplap ýazmagyň dürli usullary ulanylyp bilner. Bu usullar gönümel usuly, azalýan galyndy usulyny we önümiň öndürilen birligi usulyny öz içine alýar.

48. Gönümel usul peýdaly ulanylýan möhletiniň dowamynda zygiderli geçirimleriň geçirilmegine getirýär. Azalýan galyndy usuly aktiwini peýdaly ulanylýan möhletiniň dowamynda geçirimleriň azalmagyna getirýär. Önümiň öndürilen birligi usuly garaşylýan peýdalanma ýa-da önümiň alnan mukdaryna esaslanýan geçirimlere getirýär.

49. Aktiwden ulanyş tutumyny almagyň usuly ykdysady peýdalaryň ýa-da hyzmat ediş mümkinçiliginiň garaşylýan çyzygyndyň esasynda saýlanyp alynýar we eger-de bu aktiwini ykdysady peýdalaryň ýa-da hyzmat ediş mümkinçiliginiň garaşylýan çyzygynda üýtgetmeler bolup geçmese, bir hasabat döwründen beýleki hasabat döwrüne zygiderli ulanylýar.

50. Döwürdäki ulanyş tutumynyň geçirimleri çykdaýy hökmünde ykrar edilýär. Emma, belli bir ýagdaýlarda aktiwde jemlenen ykdysady peýdalar ýa-da hyzmat ediş mümkinçiligi çykdaýy döretmeýär-de, edara tarapyndan beýleki aktiwleriň önümçiliginde ulanylýar. Şeýle ýagdaýda ulanyş tutumynyň geçirimleri beýleki aktiwiniň özüne düşýän gymmatynyň bir bölegini emele getirýär we onuň balans gymmatyna goşulýar.

51. Esasy serişdeleriň obýektiniň peýdaly ulanylýan möhletine belli bir wagt aralygynda gaýtadan seredilmelidir we eger-de garaşylýan ýagdaý öňki

hasaplamalardan degerli tapawutlanýan bolsa, onda şu döwürdäki we geljek döwürlerdäki ulanyş tutumyndan geçirilmelidir.

52. Ulanyş tutumyny almagyň esasy serişdelere degişlilikde ulanylýan usulyňa belli bir wagt aralygynda gaýtadan seredilmelidir we eger-de ykdysady peýdalaryň ýa-da hyzmat ediş mümkinçiliginiň garaşylýan çyzygynda degerli üýtgemeler bolup geçen bolsa, onda ol bu üýtgemeleri görkezmek üçin, üýtgedilmelidir. Ulanyş tutumyny almagyň usulyny şu görnüşde üýtgetmek talap edilýän bolsa, onda üýtgetme hasaba alyşda buhgalterçilik bahalandyrmalardaky üýtgetme hökmünde görkezilmelidir, şu döwürdäki we geljek döwürlerdäki ulanyş tutumyndan geçirilmelidir.

YKRAR ETMEGI BES ETMEK

53. Esasy serişdeleriň obýekti aktiw çykyp gidende ýa-da ony peýdalanmak doly bes edilende ýa-da onuň çykyp gitmeginden hiç hili geljekki ykdysady peýdalara ýa-da hyzmat ediş mümkinçiligine garaşylmaýan bolsa maliýe ýagdaýy hakyndaky hasabatdan çykarylmalýdyr.

54. Esasy serişdeleriň obýekti hasapdan öçürilende ýa-da çykyp gidende ýüze çykýan peýda ýa-da ýitgi çykyp gitmeden arassa gelip gowuşmalar bilen aktiwiniň balans gymmatynyň arasyndaky tapawut hökmünde kesgitlenmelidir. Maliýe hasabatlylygynda görkezmek maksady bilen, peýda ýa-da ýitgi girdejiler we çykdaýylar hakyndaky hasabatda, degişlilikde, girdeji ýa-da çykdaýy maddasy hökmünde görkezilmelidir.

Döwlet býujet edaralary tarapyndan esasy serişdeleriň berilmegi (muzdsyz) Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda amala aşyrylýar.

MAGLUMATY AÇMAK

55. Esasy serişdeleriň maliýe hasabatlylygynda ykrar edilýän her bir derejesi üçin edara belliklerde şu maglumatlary açmalydyr:

a) jemi balans gymmatyny kesgitlemek üçin peýdalanylýan bahalandyрма esaslaryny. Bahalandyrmanyň birinden köp esaslar peýdalanylanda her bir toparda, her bir esas boýunça hasaplanan jemi balans gymmaty açylmalýdyr;

b) ulanyş tutumynyň peýdalanylýan usullaryny;

ç) ulanylýan peýdaly ulanylýan möhletleri ýa-da ulanyş tutumynyň ölçegleri;

d) hasabat döwrüniň başynda we ahyrynda jemi balans gymmaty we toplanan ulanyş tutumyny (gymmatyň gaçmagyndan toplanan ýitgiler bilen birlikde); we

e) döwrüň başynda we ahyrynda aşakdakylary görkezýän balans gymmatyň deňeşdirmesini:

1) gelip gowuşýan serişdeleri;

2) serişdeleriň çykyp gitmeleri;

3) telekeçiligi birleşdirmek ýoly bilen edinilen serişdeleri;

4) gaýtadan baha bermeleriň netijesinde ýüze çykýan, şol döwürde gymmatyň artmagyny ýa-da azalmagyny;

5) gymmatyň gaçmagyndan çekilen, girdejiler we çykdaýylar barada hasabatda ykrar edilen ýitgileri;

6) gymmatyň gaçmagyndan çekilen, girdejiler we çykdaýylar barada hasabatda dikeldilen ýitgileri;

7) ulanyş tutumyny;

8) beýleki üýtgetmeleri.

56. Esasy serişdeleriň maliýe hasabatlylygynda ykrar edilýän her bir derejesi üçin maliýe hasabatlylygy şu maglumatlary açmalydyr:

a) borçnamalaryň ýerine ýerilmegini üpjün etmek hökmünde girew goýlan esasy serişdelere bolan eýeçilik hukugyna çäklendirmeleriň bardygyny we onuň möçberini;

b) esasy serişdeleriň maddalarynyň ýerleşen ýerini dikeltmek boýunça hasaplama harajatlary üçin hasaba alyş syýasatyny;

ç) esasy serişdeleri gurmak üçin çykdaýylaryň möçberini; we

d) esasy serişdeleri satyn almak üçin alnan borçnamalaryň möçberini;

57. Eger-de esasy serişdeleriň derejesi gaýtadan baha berlen gymmaty boýunça görkezilýän bolsa, onda şu maglumatlar açylmalydyr:

a) derejäniň içinde aktiwlere gaýtadan baha bermek üçin peýdalanylýan esas;

b) gaýtadan baha bermegiň geçirilen hakyky senesi;

ç) garaşsyz nyrh kesijiniň gatnaşandygy;

d) çalşylyan aktiwini gymmatyny kesgitlemek üçin peýdalanylýan islendik indeksleriň häsiýeti;

e) döwürdäki üýtgemeleri görkezýän, gaýtadan baha bermekden gymmatyň ýokarlanan möçberini;

ä) esasy serişdeleriň şol bir derejesiniň içindäki aýry-aýry obýektler boýunça gaýtadan baha bermekden alnan, gymmatyň artan ähli möçberleri; we

f) esasy serişdeleriň şol bir derejesiniň içindäki aýry-aýry obýektler boýunça gaýtadan baha bermekden alnan, gymmatyň azalan ähli möçberleri.

58. Maliýe hasabatlylygyndan peýdalanyjylar aşakdakylar hakyndaky maglumatlary hem peýdaly hasap edip bilerler:

a) wagtlaýynça boş duran esasy serişdeleriň balans gymmaty hakynda;

b) doly ulanyş tutumy alnan, ýöne şoňa garamazdan peýdalanylýan esasy serişdeleriň jemi balans gymmaty hakynda;

ç) işjeň peýdalanmaktan çykarylan we çykyp gitmegi üçin niýetlenen esasy serişdeleriň jemi balansı hakynda;

d) eger ol balans gymmatyndan ep-esli tapawutlanýan bolsa, esasy serişdeleriň adalatly gymmatyny başlangyç maglumatlar boýunça hasaba alyş ulanylanda.

GÜÝJE GIRÝÄN SENESI

59. Maliýe hasabatlylygynyň şu standarty 2013-nji ýylyň 1-nji ýanwaryndan güýje girýär.

Goşundy

Şu standart jemgyýetçilik bölegi üçin maliýe hasabatlylygynyň halkara standarty 17 "Gozgalmaýan emläk, jaýlar we enjamlar" (IPSAS 2007) laýyklykda işlenip taýýarlandy, şular muña girmeyär:

käbir bölümlere olaryň has-da düşnükli bolmagy üçin düzediş girizildi;

döwlet býujet edaralarynda esasy serişdeleriň derejesiniň peýdaly ulanylýan möhletini kesgitlemegiň we oňa gaýtadan seretmegiň Türkmenistanyň Ministrler Kabineti tarapyndan amala aşyrylmagy göz önünde tutuldy;

geçiş döwrüniň şertleri hakyndaky bölüm aýryldy;

daşary ýurtdaky iş hakyndaky maliýe hasabatlylygyndaky görkezijiler gaýtadan hasaplananda ýüze çykýan arassa hümmet tapawutlary baradaky maglumaty açmaga bildirilýän talaplar aýryldy.